

सिँचाइ गतिविधि

Irrigation Activities

वर्ष ३१

अंक १

पूर्णाङ्क ६४

आ.ब. २०८१/०८२

सम्पादकीय

जलस्रोत तथा सिँचाइ संरचनाहरूको उचित विकास, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन गरी कृषियोग्य भूमिमा वर्षै भरि दिगो एवं भरपर्दो सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादकत्व तथा उत्पादन वृद्धि गर्ने उद्देश्य जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागले राखेको छ । यसैसँग सापेक्ष हुँदै Irrigation Master Plan (IMP) 2019 updated 2024 ले सिँचाइ क्षेत्र विकास र विस्तार तथा सिँचाइ प्रणालीहरूको सुदृढीकरण र आधुनिकीकरण गरी नेपालको कृषि क्षेत्रमा दिगो सिँचाइको लागि मार्गचित्र प्रस्तुत गरेको छ । मास्टर प्लानले करिब २२.६५ लाख हे. जमिनलाई सिँचाइको लागि उपयुक्त ठहराएको छ । सोमध्य हालसम्म १५.५५ लाख हे. जमिनमा सिँचाइ संरचना पुगेको छ । यसको एक तिहाइ क्षेत्रफलमा मात्र वर्षैभरि सिँचाइ सुविधा उपलब्ध रहेको छ । अब करिब ७ लाख हे. जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउनु पर्ने यसले देखाएको छ । त्यसै गरी वर्तमान प्रणालीहरूको विकास र विस्तार, सिँचाइ प्रणालीको आधुनिकीकरण, सिँचाइ सेवाको दक्षता बढाउन वितरण प्रणाली सुदृढीकरण गरी उत्पादकत्व लाई बढाउन यसले जोड दिएको छ ।

त्यसैगरी एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको माध्यमबाट सन्तुलित, स्थिर तथा दिगो आर्थिक विकास हासिल गर्ने उद्देश्यले जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागले बाह्रै महिना सर्वसुलभ एवम् भरपर्दो सिँचाइ सुविधा मार्फत तरकारी, फलफूल तथा अन्य नगदेबालीको उत्पादन वृद्धि गरि आयात प्रतिस्थापन हुने उद्देश्यको साथ राष्ट्रिय सिँचाइ नीति २०८० ले सिँचाइ क्षेत्रमा रहेको विद्यमान समस्या र चुनौतीलाई पहिचान गरि त्यस्ता समस्या र चुनौतीलाई क्रमशः समाधान गर्दै मुलुकमा रहेको जलस्रोतको बहुआयामिक, समन्वयिक, समन्वयात्मक, सघन एवम् एकीकृत रूपमा विकास गरि कृषि योग्य भूमिमा वर्षै भरि दिगो एवम् भरपर्दो सिँचाइ सुविधा उपलब्धता मार्फत कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने विषयलाई विशेष महत्त्व दिएको छ । सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउन बाँकी रहेको क्षेत्र मध्ये तराईमा भूमिगत जलस्रोत, पहाड तथा हिमाली क्षेत्रमा सतह तथा पम्प सिँचाइ को बिस्तार गरी सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउने नीति राष्ट्रियले लिएको छ । त्यसैले सिँचाइ सुविधा उपलब्ध हुन नसकेका तथा भरपर्दो सिँचाइ सुविधा उपलब्ध हुन नसकेका कृषि योग्य भूमिमा लागत प्रभावकारी एवम् उपयुक्त प्रविधिको प्रयाग गरि वर्षै भरि दिगो एवं भरपर्दो सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउने लक्ष्यलाई आत्मसात गर्दै देशको पहाडी र भित्री मधेस क्षेत्र भइ बग्ने १५ वटा नदी सब बेसिनमा रहेका खेतीयोग्य जमिनहरू जसमा हालसम्म सिँचाइको दिगो एवम् भरपर्दो व्यवस्था नभएको स्थानहरूमा सिँचाइ सुविधा विस्तार को लागि आयोजना पहिचान, छनौट, डिजाइन एवम् कार्यान्वयन गराउन, लिफ्ट प्रविधि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण जमिनमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउनको लागि एकीकृत नदी बेसीन सिँचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यक्रम पनि आ.ब.०८१/०८२ बाट लागु गरिएको छ । यसरी जलवायु परिवर्तन अनुकूलित सिँचित कृषि क्षेत्रको विस्तार मार्फत कृषि उत्पादन एवम् उत्पादकत्व अभिवृद्धि गरी खाध्य सुरक्षा प्रत्याभूति गर्नुको साथै समुन्नत, स्वाधिन, आत्मनिर्भर एवम् प्रतिस्पर्धी अर्थतन्त्र निर्माणमा यस किसिमको योजना तथा नीतिको व्यवस्थाले निश्चय नै विशेष योगदान दिन छन् ।

उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयमा नयाँ मन्त्री तथा सचिवको पदबहाली तथा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागमा स्वागत

मिति २०८०/११/२३ गते दखि उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयका माननीय मन्त्रीका रूपमा श्री शक्ति बहादुर बस्नेत ज्यूलाई पुनः दोश्रो पटक पदभार समाल्नु भएका थियो। उहाँका स्वागतार्थ जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागवाट यसै विभागका तत्कालिन महानिर्देशक श्री चुर्ण बहादुर वलीका सभापतित्वमा स्वागत तथा परिचयात्मक कार्यक्रमका आयोजना गरिएको थियो ।

आयोजना गरिएका थिया । त्यसैगरी मिति २०८१/०४/०४ गते देखि उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयका माननीय मन्त्रीका रूपमा श्री दिपक खड्का ज्यूले पदभार समाल्नु भएको छ । उहाँका स्वागतार्थ मिति २०८१/०४/०४ गते जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागले यसै विभागका महानिर्देशक श्री संजीव बरालका अध्यक्षतामा स्वागत तथा परिचयात्मक कार्यक्रमका आयोजना गरेको थियो । मन्तव्यका क्रममा माननीय मन्त्री ज्यूवाट हिमाल, पहाड, तराईमा सिँचाइ अभावलाई न्यूनीकरण गर्न उपलब्ध स्रोत साधनको सहि सदुपयोग गर्न आवश्यक रहेको साथै प्राबिधिक डिजाइन तथा सोचलाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने कुरामा जोड दिनु भएको थियो ।

त्यसैगरी उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय अन्तर्गत जलस्रोत तथा सिँचाइ तर्फका सचिव श्री सरिता दवाडीज्यू लाई जलस्रोत तथा सिँचाइ विभाग यसै विभागका तत्कालिन महानिर्देशक श्री चुर्ण बहादुर वलीका सभापतित्वमा स्वागत तथा परिचयात्मक कार्यक्रमका

महानिर्देशकको पदबहाली

जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागमा मिति २०८१/०१/०३ गते देखि श्री संजीव बराल महानिर्देशकको रूपमा पद बहाली हुनुभएको छ भने तत्कालिन

महानिर्देशक श्री चुर्ण बहादुर वली जल तथा उर्जा आयोगको सचिवालयमा सरूवा हुनु भएको छ ।

सुनकोशी मरिन डाइभरजन बहुउद्देशिय आयोजनाको ब्रकथु सम्पन्न

राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाका रूपमा रहेको सुनकाशी मरिन डाइभरजन बहुउद्देशिय आयोजनाको तत्कालिन प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल वाट मिति २०८१/०१/२६ मा १३.३ किलोमिटर टनेलका ब्रेकथु सम्पन्न भएका छ । सुनकाशी नदीका पानीलाई १३.३ किलोमिटर लामो सुरूग मार्फत बागमती नदीको सहायक नदीको रूपमा रहेको मरिन नदीमा खसाली रौतहट, धनुषा, महात्तरी, सर्लाही र बारा जिल्लाका थप १,२२,००० हेक्टरमा सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउनुका साथै ३१.०७ मेगावाट बिधुत निकाल्न आयोजनाको उद्देश्य रहेको छ ।

यस अंक भित्र

सिँचाइ दिवस एवम् ७९ औं वार्षिकोत्सव कार्यक्रम २०८०	२
दौथा त्रैमासिक एवम् वार्षिक प्रगति समीक्षा गोष्ठी सम्पन्न	२
एकीकृत नदी बेसीन सिँचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यक्रम: एक परिचय	२
कृषकहरूबाट निर्माण र व्यवस्थापन हुने रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ प्रणाली	३
सिँचाइ: एक, दुई, तीन, चार र पाँचका अवस्था, अन्तर विरोध र गन्तव्य	४
Nepal Government Approves Comprehensive Irrigation Master Plan	४

सिँचाइ दिवस एवम् ७१ औं वार्षिकावस कार्यक्रम २०८०

-@*)÷!@÷% cf0taf/_

जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागबाट सिँचाइ दिवस एवम् ७० औं वार्षिकावस कार्यक्रम २०८०/१२/२५ आइतबार (तद् अनुसार अप्रिल ७, २०२४) गते बिभिन्न कार्यक्रम संचालन गरि सम्पन्न भएका छ । उक्त सिँचाइ दिवस उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयका माननीय मन्त्री श्री शक्ति बहादुर बस्नेत ज्यूका प्रमुख आतिथ्य तथा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागका महानिर्देशक श्री चुर्ण बहादुर वलीज्यू का अध्यक्षतामा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभाग परिसरमा सञ्चालन गरिएको थियो ।

उक्त कार्यक्रममा विशेष अतिथिका रूपमा लोकसेवा आयोगका माननीय सदस्य श्री माधव बेलवासे, पूर्व प्रदेश प्रमुख श्री रत्नेश्वर लाल कायस्थ, उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयका सचिव श्री सुशिल चन्द्र तिवारी, जल तथा उर्जा आयोग सचिवालयका सचिव श्री केशव कुमार शर्मा, उक्त उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयका सिँचाइ सचिव श्री सरिता दवाडी सहभागी भएका थिया । उक्त कार्यक्रममा स्वागत मन्तव्य जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागका उप-महानिर्देशक श्री संजीव बरालबाट भएको थियो भने कार्यक्रमका उद्घाटन प्रमुख अतिथी माननीय मन्त्री श्री शक्ति बहादुर बस्नेत ज्यूबाट गमलामा राखिएका फूलमा सिँचाइ गरी गरिएको थियो । उक्त कार्यक्रममा “आ. ब. २०७९/०८० मा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागबाट भएका प्रमुख उपलब्धि तथा भविष्यमा जलस्रोत तथा सिँचाइ बिकास प्रयासका यात्रा” भिडियो देखाइएको थियो । उक्त कार्यक्रममा वर्ष भरीमा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागबाट अनिवार्य अवकास भई सेवा निवृत्त हुनु भएका कर्मचारीहरूलाई कदरपत्र साथ दोसल्ला ओडाई सम्मान गरिएका थियो । साथै अतिरिक्त क्रियाकलाप तर्फ पुरूष र महिला तर्फका फुटसल तथा व्याडमिन्टन खेलका बिजेता टिमलाई पुरस्कृत गरिएको थियो ।

चौथो त्रैमासिक एवम् वार्षिक प्रगति समीक्षा गोष्ठी सम्पन्न

मिति २०८१/०४/०७ गते, उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयका माननीय मन्त्री श्री दिपक खड्का ज्यू, सिँचाइ सचिव श्री सरिता दवाडी ज्यू, उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालयका सह-सचिव श्री तोयानाथ दाहाल ज्यू, सह-सचिव श्री शिशिर कोइरालाज्यू को उपस्थितिमा आ. ब. २०८०/०८१ को चौथा त्रैमासिक एवम् वार्षिक प्रगति समीक्षा गोष्ठी सम्पन्न गरिएको थियो । कार्यक्रममा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागका महानिर्देशक श्री संजीव बराल ज्यूबाट माननीय मन्त्री ज्यूलाई चौथो त्रैमासिक एवम् वार्षिक प्रगतिका ब्रिफिंग गर्नु भएको थियो भने आ. ब. २०८०/०८१ मा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागका वार्षिक भौतिक प्रगति ८४ प्रतिशत र वित्तीय प्रगति ९०.२४ प्रतिशत रहको थियो ।

मन्तव्यको क्रममा माननीय मन्त्री ज्यूलाई सिँचाइ आयोजनाहरू लाई समय सापक्षे आधुनिकीकरणलाई आत्मसात गर्दै प्राबिधिक डीजाइन तथा सोचलाई बिशेष ध्यान दिएर उपलब्ध स्रोत साधनको अत्याधिक प्रयोग गरी समयमा नै प्रतिफल लिनुपर्नमा बिशेष जोड दिनुभएको थियो यसको लागि आवश्यक समन्वयको लागि मन्त्रालयबाट पहल हुने कुरा ब्यक्त गर्नु भएको थियो । मन्तव्यको क्रममा सिँचाइ सचिव श्री सरिता दवाडी ज्यूलाई २०८०/०८१ मा जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागले वार्षिक भौतिक प्रगति ८४ प्रतिशत हासिल गरकोमा बधाई दिदै राष्ट्रिय गौरवका सिँचाइ आयोजनालाई सम्पन्न गर्न चुनौती बढेकोले यस्ता आयोजनाहरूलाई सम्पन्न गर्न प्रभावकारी रूपमा निर्माण कार्यलाई अगाडि बढाउनुपर्नेमा जोड दिनुभएको थियो साथै आगामी ३ वर्षमा भेरी बबई डाइभर्सन आयोजनालाई सम्पन्न गर्ने गरी निर्माण कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने कुरामा विशेष जोड दिनुभएको थियो ।

एकिकृत नदी वेसीन सिँचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यक्रम: एक पटिचय

१. पृष्ठभुमी

- » नेपालमा कुल २५,३६,००० हे. सिँचाइ योग्य जमिन रहेको (स्रोत: सिँचाइ गुरुयोजना २०२४) ;
- » हालसम्म करिव १५,५५,००० हे. जमिनमा सिँचाइ सुविधाका लागि पूर्वाधार निर्माण भएको (स्रोत: आ. व. ०७९/८० वार्षिक समिक्षा, जलस्रोत तथा सिँचाइ विभाग) ;
- » करिव ९,८०,००० हे. जमिनमा सिँचाइ सुविधाको लागि हालसम्म कुनै पनि पूर्वाधार निर्माण नभएको ;

Contd.... P4

नेपाल सरकार

उर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय

जलस्रोत तथा सिँचाइ विभाग
जाउलाखल, ललितपुर

प्रधान संपादक:

टिकाराम बराल

सदस्यहरू:

इजी जि.सि., बिष्णुदेव यादव, प्रेम
लाशिवा, प्रमिला श्रेष्ठ, मञ्जु शर्मा,
तारा कडेल

डिजाइन:

श्याम मणि धिमिर

<http://www.dwri.gov.np>

For News, Articles and Suggestions
Email: dwri.management@gmail.com

कृषकहरूबाट निर्माण र व्यवस्थापन हुने रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ प्रणाली

बलबहादुर घर्तीमगर, बरिष्ठ समाजशास्त्री, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग

उत्पादन गरिएका छ ।

१. सिंचाइ प्रणालीका एतिहासिक सन्दर्भ

रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजनाको नाम तीनवटा परम्परागत सिंचाइ प्रणालीका संयोजनबाट रहन गएका हो । सबैभन्दा तल्लो भागमा रानी सिंचाइ प्रणाली, मध्य भागमा जमरा सिंचाइ प्रणाली र उत्तरी भागमा कुलरिया सिंचाइ प्रणाली छन् । यी सिंचाइ प्रणाली १२० वर्ष अघिदेखि स्थानीय जनताले समुदायको प्रयासबाट शुरू गरका हुन् । मौसमी दशावर उठाई अस्थायी सिंचाइ कुलो निर्माण गरेर सिंचाइ प्रणालीको विकास गरिएको थियो । यसले परम्परागत कुलो र कर्णाली नदीमा अस्थायी इन्टेक निर्माण गरी सिंचाइ गर्ने गरिएका थियो ।

२. कृषकले बेहोबिबहेका समस्या

हरेक वर्ष अस्थायी रूपमा कृषकहरूले कर्णाली नदीमा भारपात, ढुंगा तथा माटोको प्रयाग गरी कुलो संचालनमा ल्याउन गर्दथे । तीनवटा अलग-अलग स्थानमा बाँध बनाई नदीको पानीलाई कुलोबाट लिएर सिंचाइ गर्ने गर्दथे । नदीको पानी लैजाने बाँध हरेक वर्ष आउने कर्णालीको बाढीले बगाएर लैजान्थ्यो । अर्को वर्षको निमित्त फेरी अर्को दशावर उठाई कुलोको संचालन गर्नु पर्थ्यो ।

सिंचाइ चालु हुँदा पनि अचानक आउने बाढीले कुलो भत्काउँदा पुनः दशावर गरेर कुलो चालु गर्नुपर्ने हुन्थ्यो । कर्णाली नदीको किनारमा बाढी रोक्ने संरचना नहुँदा बाढी अचानक प्रवेश गरी कुलोका संरचना भत्काउने, बालुवा थुप्रिने, खेती कटान गरिदिने तथा बालीको क्षति गर्ने लगायतका समस्या हुन्थे । बाढीले डुवान हुँदा बाटो घाटोमा अवरोध भै हिडडुलमा समेत समस्या हुन्थो ।

यी समस्याहरूको स्थायी समाधान गर्न सिंचाइ संरचनाको आधुनिकीकरण गर्न आवश्यक थियो । यसको लागि नेपाल सरकारले आ.व. २०६६/६७ देखि हस्तक्षेप गरेको र लगत्तै राष्ट्रिय गौरवका आयोजना घोषणा गरी राज्यका प्राथमिकता प्राप्त आयोजनामा राख्यो ।

३. रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना

रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजनाका कमाण्ड क्षेत्र सुदूरपश्चिम प्रदेश कैलाली जिल्लाको टिकापुर र लम्कीचुहा नगरपालिका तथा जानकी गाउँपालिकामा रहेको छ । यो आयोजना कृषकहरूबाट निर्माण र व्यवस्थापन हुने सबैभन्दा ठूलो सिंचाइ प्रणाली हो । यो सिंचाइ प्रणालीको श्रोत कर्णाली नदीको पश्चिम भङ्गाला भरही नाला हो ।

अक्टोबर १८, २०११ देखि सप्टेम्बर ३०, २०१८ सम्म विश्व बैंकको सहयोगमा यो प्रणालीको आधुनिकीकरणको प्रथम चरणको काम सम्पन्न गरको छ भने दोश्रो चरणको कार्य जुलाई १, २०१८ मा सम्पन्न गरी जुलाई १५, २०२५ मा सम्पन्न गर्न लक्ष्य राखेको छ ।

यो आयोजनाको ३ वटा मुख्य कम्पोनन्ट रहेका छन् । सिंचाइ संरचनाका आधुनिकीकरण गर्न, कृषि उत्पादन सहयोग तथा उपभोक्ता संस्थाहरूको क्षमता विकास र आयोजना व्यवस्थापन रहेको छ ।

यो सिंचाइ प्रणालीको ५२ कि.मि. मूल नहर, १२५ कि.मि. शाखा नहर र ७०० कि.मि. प्रशाखा नहरहरू निर्माण हुने छन् । यस प्रणालील आयोजना क्षेत्रको १४,३०० हे. जमीन सिंचाइ सुविधा उपलब्ध गराउने लक्ष्य राखेको छ । साथै लम्क विस्तारका ६,००० हे. र सिंचित क्षेत्र विस्तार अन्तर्गत पथरैया कोन्द्रा नदीसम्म थप १८,००० हे. गरी ३८,३०० हे. क्षेत्रफल जमिन सिंचित हुने छ । आयोजनाका नहरबाट करिब ४.७१ मेघावाट जलविद्युत पनि

४. संस्थागत व्यवस्था

४.१ आयोजना कार्यान्वयन कार्यालय

यो सिंचाइ प्रणालीको आधुनिकीकरणको निमित्त संरचना निर्माण, कृषि उत्पादन सहायता, उपभोक्ताहरूको क्षमता विकास र आयोजना व्यवस्थापनको लागि उर्जा जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग अन्तर्गत रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजनाको संस्थागत प्रबन्ध गरिएको छ । यो आयोजनाको कार्यालय टिकापुर कैलालीमा रहेको छ । इरिगेशन समूहका राप प्रथम श्रेणीका अधिकृतको नतुत्वमा इरिगेशन, एग्री इरिगेशन, समाजशास्त्री लगायतको जनशक्तिहरू रहेको आयोजना कार्यान्वयन कार्यालय छ । यस्तै आयोजनालाई प्राविधिक सहयोग गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय टिम लिडरको नतुत्वमा इन्जिनिरिड, वातावरणीय र सामाजिक विज्ञहरूको समूह छ । यसले आयोजना कार्यान्वयन कार्यालयलाई आवश्यक सहयोग गर्दछ । यस्तै दाताका तर्फबाट विश्व बैंकका नियमित मिशन भ्रमण हुने र आवश्यक सुभाब सहित प्रगति समिक्षा हुन गरेको छ ।

यस्तै कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना कृषि कार्यक्रम कार्यान्वयन इकाई पनि टिकापुरमा रहेको छ । नेपाल कृषि सेवा अन्तर्गतका राप द्वितीय श्रेणीको अधिकृतको नतुत्वमा कृषि प्राविधिकहरूको टिम छ । यो समूहले जल उपभोक्ता संस्थाहरूलाई कृषि तालिम, बीउविजन, औजार, चिस्यान गृह निर्माण लगायतमा सहायता गर्दछ ।

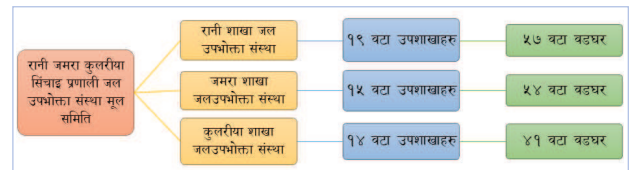
जिल्ला समन्वय प्रमुखका नतुत्वमा स्थानीय वातावरणीय अनुगमन समिति रहेको छ जसमा सरकारी तथा गैरसरकारी सरोकारवाला निकाय सहितको सहभागिता रहन्छ । यसले आयोजनाको कार्य र वातावरणीय पक्षको अनुगमन तथा समस्याको समाधान गर्ने गर्दछ ।

गुनासो व्यवस्थापन संयन्त्र बस्ती स्तरदेखि आयोजना तहसम्म रहने व्यवस्था गरिएको छ । यसले पूर्वाधार निर्माणका क्रममा आउने विभिन्न खालको गुनासाहरूको व्यवस्थापन गर्ने गर्दछ ।

४.२ उपभोक्ता समिति

३ वटा सिंचाइ प्रणालीको आ-आफ्नै जल उपभोक्ता समिति छन् । यिनको समन्वय गर्न रानी जमरा कुलरीय सिंचाइ जल उपभोक्ता संस्था मूल समिति रहेको छ । हरेक शाखा अन्तर्गत उपशाखाहरू छन् । रानी शाखामा १९, जमरा शाखामा १५ र कुलरिया शाखामा १४ वटा उपशाखाहरू छन् । यी उपशाखाहरू जलउपभोक्ता समितिका विधान अनुसार गठन भएका छन् ।

जल उपभोक्ता समितिमा थारू आदिवासी समुदायको परम्परागत संस्था बडघरलाई पनि समावेश गरिएका छ । रानी जमरा कुलरिया सिंचाइ आयोजना कार्यान्वयन दिग्दर्शन अनुसार मौजा/बस्ती स्तरको गुनासो व्यवस्थापनको निमित्त समुदायको बडघरलाई जिम्मेवारी तोकिएका छ । बडघरलाई मूल समिति र शाखाहरूका वार्षिक साधारण सभामा प्रतिनिधित्व रहने व्यवस्था गरिएको छ ।

बडघरलाई उपशाखाका मातहत भने राखिएका छैन । यसलाई हाल विधानका प्रशाखाको रूपमा पनि रहने व्यवस्था छैन । बडघर उपशाखा अन्तर्गत भनेर बुझ्ने गरिए पनि यसका वैधानिकता भने देखिदैन ।

४.३ प्रथाजनित संस्थाका रूपमा बडघर

बडघर थारू आदिवासी जनजाति समुदायको प्रथाजनित संस्था हाल बडघर संस्था र पद दुवै हो । हरेक माघे संक्रान्तिमा बडघर लोकतान्त्रिक विधि अनुसार छनौट हुने गर्दछ । पूर्वमा दाड देखि पश्चिम कञ्चनपुर सम्म यो प्रथा रही आएको छ ।

थारू समुदायमा हुने पूजा, विवाह तथा विभिन्न संस्कार र समुदायको सामुहिक कार्य सम्पन्न गर्ने गराउने बडघरको भूमिका रहन्छ । स्रोतको संकलन गर्न, विभिन्न व्यक्तिहरूलाई परिचालन गर्ने तथा समुदायको सामुहिक कार्य गर्नको लागि बडघरले नेतृत्व लिनुपर्ने हुन्छ ।

बडघर थारू समुदायको सामाजिक सांस्कृतिक तथा परम्परासँग जोडिएको संस्था हो । यो हरेक वर्ष चुनिने गर्दछ । बडघरले समुदायको निमित्त कुनै पनि सामुहिक कार्यको अगुवाई गर्ने गर्दछ । रानी जमरा कुलरिया सिँचाइ प्रणालीमा पनि परम्परादेखि प्रयोग हुँदै आएको सिँचाइ प्रणालीलाई संचालन र व्यवस्थापन गर्ने कार्य बडघर परिचालन गरेर हुने गरेको थियो । बडघरले नै मौसमी दशावर परिचालन गर्ने गर्दछ । चिरागीहरू परिचालन गर्ने कार्य पनि बडघरले गर्दछ । कुनै विवाद भएमा सोको समुदाय स्तरमा समाधान गर्ने कार्य पनि गर्दछ । अहिले सिँचाइ आयोजना निर्माणको चरणमा समुदाय तहमा सिँचाइ संरचना विकास तथा कमाण्ड क्षेत्र संरक्षणमा बडघरहरूको भूमिका अहम् रहको छ । हाल बडघरलाई सिँचाइ प्रणाली व्यवस्थापनमा पर्याप्त भूमिका दिइएको छैन । प्रशाखा तहका सिँचाइ प्रणाली व्यवस्थापनमा सिधै बडघरलाई जिम्मेवारी दिन सक्तियो भने बडघरको भूमिका थप प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

बर्दिया तथा कञ्चनपुरको विभिन्न पालिकाहरूले बडघर ऐन निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिरहका छन् । यसै सन्दर्भमा टिकापुर र लम्किकुहा नगरपालिका तथा जानकी गाउँपालिकाले पनि बडघर ऐन निर्माण गर्दा सिँचाइ प्रणाली व्यवस्थापनको पाटोलाई पनि समेट्न सक्तिएमा बडघरलाई समय र स्थान सन्दर्भ अनुसार संस्थागत गर्न सघाउ पुग्ने देखिन्छ ।

५. श्रोतको प्रबन्ध र आयोजनाको अवस्था

नेपाल सरकार तथा विश्व बैंकका संयुक्त लगानीमा आव.

२०६७/६८ देखि आव. २०८०/८१ सम्ममा सम्पन्न गर्ने लक्ष्यका साथ कुल लागत रू २७ अर्ब ७० करोड २५ लाख को खरिद गुरुयोजना मिति २०७४/१२/१५ मा स्वीकृत भएका थियो । नेपाल सरकारको लगानी अन्तर्गत इन्टेक निर्माणका कार्य सम्पन्न भैसकेको, मूल नहर, कुलरिया अप्टेकसम्मको फिडर नहर तथा संरचनाहरूको निर्माण, ४.७१ मेगावाटको हाईड्रो पावर, लम्की विस्तार अन्तर्गतको १४.६५ कि.मि. मूल नहर तथा संरचनाहरूको निर्माण कार्य सम्पन्न वा अन्तिम चरणमा पुगको छ ।

यस सँगै सिँचाइ कमाण्ड एरियाको संरक्षणले पनि कृषकहरूको खेती कटान र बस्ती संरक्षणलाई स्थायी समाधान दिएको छ । कर्णाली नदीको पश्चिम किनारामा तटबन्ध तथा बाल्डरको निर्माणले कर्णाली नदीको बाढीको जाखिमलाई कही हदसम्म भएपनि न्युनिकरण गरको देखिन्छ ।

आज पनि नहर संरचनामा बालुवा जम्मा हुने र दशावर उठाई सरसफाई गर्नु पर्छ तर परम्परागत संरचनाको तुलनामा यो अत्यन्त न्युन हो । हाल नहरमा आधुनिक अपरेटिङ प्रणाली र गटपालहरूका व्यवस्थाले पानीको आपूर्तीलाई नियन्त्रित रूपमा सञ्चालन गर्न सक्तिएको छ । यसले कमाण्ड क्षेत्रमा किसानहरूलाई धेरै सहज भएको भन्न सकिन्छ ।

६. निष्कर्ष

कृषकहरूबाट निर्माण र व्यवस्थापन हुने यो नेपालका ठूलो सिँचाइ आयोजना हो । यो आयोजनाले ३८,३०० हे. क्षेत्रफलमा सिँचाइ सुविधा पुग्नेछ । स्थायी पूर्वाधारले कमाण्ड क्षेत्रको बाढी नियन्त्रण भै विपद् न्युनिकरणमा सहयोग पुग्नेछ ।

उपभोक्ताहरूको संस्थागत क्षमता विकासबाट दिगो सिँचाइ प्रणाली संचालन हुनेछ । यसै थारू आदिवासी जनजातिहरूका प्रथाजनित संस्था बडघरलाई सिँचाइ व्यवस्थापनमा परिचालन गरी अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा संरक्षणको लागि टेवा पुग्नेछ ।

कृषकहरूको आर्थिक स्तर उत्थान गर्ने मात्र नभई यसले कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी नेपालको अर्थतन्त्रमा टेवा पुर्‍याउन सक्ने छ ।

एकिकृत नदी बेसीन सिँचाइ तथा जलश्रोत ....

- » सिँचाइ सुविधाको लागि पूर्वाधार निर्माण भएको जमिन मध्ये करिब एक तिहाइ जमिनमा मात्रै बषैभरि सिँचाइ सुविधा उपलब्ध भएको ;
- » करिब ९,८०,००० हे. जमिनमा सिँचाइ सुविधाको लागि हालसम्म कुनै पनि पूर्वाधार निर्माण नभएको ;
- » पहाडी क्षेत्रको करिब ४,६८,००० हे. जमिनमा सिँचाइ सुविधा विकासको लागि लिफ्ट प्रविधि आवश्यकता रहको (स्रोत: सिँचाइ गुरुयोजना २०२४) ;
- » राष्ट्रिय जलश्रोत नीति, २०७७ ले मार्गदर्शन गरे अनुरूप एकिकृत जलश्रोत व्यवस्थापनको अवधारणा अनुरूप नदी बेसिन योजना तथा नदी बेसिन गुरुयोजना निर्माण गरि समग्र नदी बेसिनको जलश्रोतको आवश्यकता पहिचान गरि सो आवश्यकता परिपूर्तिको लागि अन्तरजलाधार जलपथान्तरण (Interbasin Water Transfer) वा जलाशय निर्माण गरि जलसंचय गर्ने परियोजना निर्माण गर्ने तर्फ ध्यान जान जरूरी रहको ।

२. कार्यक्रमका संक्षिप्त परिचय

राष्ट्रिय जलश्रोत नीति २०७७ ले जलश्रोतको बहुआयामिक, समन्वयिक एबम दिगो विकास तथा बहुउपयोगबाट आर्थिक सम्बृद्धि र सामाजिक रूपान्तरण गर्न दीर्घकालीन सोच राखको छ साथै सिँचाइ नीति, २०८० ले मुलुकको सम्पूर्ण कृषियोग्य भूमिमा दिगो एबम भरपर्दा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराई कृषि

उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा वृद्धि गरि आर्थिक सम्बृद्धिमा योगदान गर्ने दीर्घकालीन सोच राखको छ । राष्ट्रिय जलश्रोत नीति, २०७७ ले एकिकृत जलश्रोत व्यवस्थापनको अवधारणालाई आत्मसात गर्दै जलश्रोतको समुचित विकास तथा उपयोग, संरक्षण तथा लाभको न्यायोचित वितरणको लागि संघ, प्रदेश र स्थानिय तह बीचको समन्वय र सहकार्यमा जोड दिएको छ । सिँचाइ नीति, २०८० ले सिँचाइ क्षेत्रमा रहको बिध्यमान समस्या र चुनौतीलाई पहिचान गरि त्यस्ता समस्या र चुनौतीलाई क्रमशः समाधान गर्दै मुलुकमा रहको जलश्रोतको बहुआयामिक, समन्वयिक, समन्वयात्मक, सघन एबम एकिकृत रूपमा विकास गरि कृषि योग्य भूमिमा बषै भरि दिगो एबम भरपर्दा सिँचाइ सुविधा उपलब्धता मार्फत कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने बिषयलाई विशेष महत्त्व दिएको छ साथै सिँचाइ सुविधा उपलब्ध हुन नसकेको तथा भरपर्दा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध हुन नसकेको कृषि योग्य भूमिमा लागत प्रभावकारी एबम उपयुक्त प्रविधिका प्रयाग गरि बषै भरि दिगो एवं भरपर्दा सिँचाइ सुविधा पुर्‍याउने लक्ष्यलाई आत्मसात गरेको छ । दिगो विकासका १७ वटा मुख्य लक्ष्य मध्ये २०३० सम्म भोकमरी र गरिबीको अन्त्य गर्ने महत्त्वपूर्ण लक्ष्यलाई सिंचित कृषि क्षेत्रको अभिवृद्धि मार्फत हासिल गर्न सकिन्छ सिँचाइ गुरुयोजना २०२४ ले नेपालको मध्य तथा उच्च पहाड एबम उपत्यकामा

रहको करिब ४,६८,००० हे. कृषि योग्य भूमिमा वर्षै भरि दिगो तथा भरपर्दा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन उर्जाको प्रयाग गरि पानी लिफ्ट गर्न आवश्यक रहको तथ्यांक पेश गरको छ । तसर्थ माथि उल्लिखित तथ्यलाई मध्यनजर गर्दा देशले लिएको क्षेत्रगत लक्ष्य हासिल गर्न सतहगत ग्राभिटि श्रोतमा आधारित सिँचाइ प्रणालीको साथ साथै उर्जाको प्रयाग गरि पानी पम्प गरि सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिने प्रणालीको समेत विकास गरि सघन एबम् एकिकृत रूपमा सिँचाइ सुविधा विस्तार हुन जरूरी देखिन्छ विद्युत प्रसारण लाईन पुगको क्षेत्रमा विद्युतिय उर्जा र विद्युत प्रसारण लाईन नपुगको क्षेत्रमा सौर्य उर्जा वा अन्य नवीकरणीय उर्जाको उपयोग मार्फत पानी लिफ्ट गरि सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन वा जटिल भौगालिक एबम् भौगर्भिक अवस्थितिको कारण अवशिष्ट दबाब गणना (Residual Pressure Calculation) गरि पाइपको मध्यम (Closed Conduit) बाट श्रोतमा रहको पानीलाई कृषियोग्य भूमिमा पुऱ्याउने जस्ता नविनतम प्रविधियुक्त सिँचाइ प्रणाली निर्माण मार्फत सिँचाइ दक्षता अभिवृद्धिमा जोड दिइ थारै पानीबाट धरै उत्पादन हासिल हुँदा दिगो राजगारीको क्षेत्र विस्तार हुने जसले गर्दा गरिबी न्यूनीकरण मार्फत सम्बृद्ध र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माण गर्न टेवा पुग्ने छ । त्यसैल माथि उल्लिखित तथ्यलाई मध्यनजर गरि आ. ब. २०७५/७६ मा एकिकृत उर्जा तथा सिँचाइ बिशेष कार्यक्रम स्थापना गरिएको साथै परिवर्तित अवस्था तथा प्राथमिकता अनुरूप सिँचाइ क्षेत्रको सघन एबम् एकिकृत बिकास तथा व्यवस्थापन गर्न आवश्यक रहकोले २०७६ साल कार्तिक मा जारी गरिएको कार्यान्वयन कार्यविधिलाई परिमार्जन गरि संशोधित कार्यान्वयन कार्यविधि २०८१, तयार गरि स्वीकृतिका लागि पेश गर्ने चरणमा रहको छ । हालसम्म सिँचाइ सुविधा पुग्न नसकेको पहाडी तथा भित्री मधेश क्षेत्रमा रहको सीमान्तकृत कृषि योग्य जमिनमा ठूला तथा मझौला नदी तथा तिनीहरूको जलाधार क्षेत्रमा अवस्थित पानीको श्रोतहरूबाट सतहगत ग्राभिटि प्रविधिमा आधारित सिँचाइ प्रणाली वा विद्युत तथा सौर्य उर्जाको प्रयाग गरी लिफ्ट प्रविधिमा आधारित सिँचाइ प्रणालीका माध्यमबाट सिँचाइ आयोजनाको निर्माण, जल उपभोक्ताहरूको क्षमता विकास एबम् हस्तान्तरण गरिने छ ।

३. कार्यक्रमको उद्देश्यहरू

यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य पहाड तथा भित्री मधेशका हालसम्म सिँचाइका दिगो एबम् भरपर्दा व्यवस्था नभएको खेतीयोग्य जमिनहरूमा किसानहरूको माग तथा आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै योजनावद्ध रूपले आयोजना पहिचान, लागत प्रभावकारिता विश्लेषणको साथै हस्तान्तरण पश्चातको व्यवस्थापन लागतमा समेत न्यूनीकरण हुने गरि उपयुक्त प्रविधिको छनौट गरी आयोजना डिजाइन र प्रणाली निर्माण गरी दिगो एबम् भरपर्दा रूपमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराई कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व अभिवृद्धिमा टेवा पुऱ्याउने प्रमुख उद्देश्य हुनेछ ।

प्रमुख उद्देश्य प्राप्तिका लागि देहाय बमाजिमको कार्यमूलक उद्देश्य हुने छनः-

- » आयोजना पहिचान एबम् छनौट गर्दा किसानहरूको माग तथा आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै आयोजनाको संचालन एबम् दिगो व्यवस्थापनको पक्षलाई समेत ध्यान दिने,
- » आयोजना पहिचान एबम् छनौट गर्दा छिटो प्रतिफल दिने, रोजगारी सिर्जना भइ गरिबी न्यूनीकरणमा टेवा पुग्ने साथै संचालन एबम् व्यवस्थापनको व्ययभार तुलनात्मक रूपमा कम हुने आयोजनालाई प्राथमिकता दिने,
- » कार्य पद्धतिमा प्रभावकारिता, दक्षता एबम् एकरूपता कायम गरि आयोजनालाई व्यवस्थित एबम् योजनाबद्ध रूपले कार्यान्वयन गर्ने,
- » जल उपभोक्ताहरूलाई संगठित बनाई आयोजना पहिचान देखि हस्तान्तरण सम्मका विभिन्न चरणमा सहभागिता सुनिश्चित गर्ने,

- » सिँचाइ आयोजना हस्तान्तरण पश्चात संचालन एबम् दिगो व्यवस्थापनको लागि जल उपभोक्ताहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने,
- » कृषिमा आधुनिकीकरण एबम् व्यवसायीकरणको लागि संघ, प्रदश र स्थानीय तह अन्तर्गत रहको कृषि सम्बद्ध तथा अन्य गैर सरकारी निकायहरू संग समन्वय एबम् साभेदारी गर्ने ।

४. कार्यक्रमको कार्यक्षेत्र एबम् कार्ययोजना

देशको पहाडी र भित्री मधेश क्षेत्र भइ बग्ने तपसिलमा उल्लिखित १५ वटा नदी सव बेसिनमा रहका खेतीयोग्य जमिनहरू जसमा हालसम्म सिँचाइको दिगो एबम् भरपर्दा व्यवस्था नभएको स्थानहरूमा सिँचाइ सुविधा विस्तारको लागि आयोजना पहिचान, छनौट, डिजाइन एबम् कार्यान्वयन गराउने जिम्मवारी यस कार्यक्रमको हुने छ ।

तपसिल

- » तमोर तथा अरूण नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » तामाकाशी तथा सुनकाशी नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » लिखु तथा दुधकोशी नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना
- » इन्द्रावती नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » बाग्मती तथा बकैया नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना
- » पूर्वी राप्ती नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » त्रिशुली तथा बुढीगण्डकी नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » मर्स्याडदी तथा दरौदी नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » सेती तथा मादी नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » कालिगण्डकी नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » माडी तथा फिमरूक एबम् पश्चिम राप्ती नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » शारदा तथा बबई नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना
- » भेरी नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » माथिल्लो कर्णाली नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना,
- » सेती तथा महाकाली नदी सव बेसिन एकिकृत सिँचाइ विकास योजना ।

भावी कार्यक्रम (१० वर्षे दिर्घकालिन लक्ष्य)

प्रस्तावित रकम बिनियोजन तथा नदी बेसिनमा आधारित जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यालय स्थापना हुन सकेमा आगामी १० वर्षमा तपसिलमा उल्लिखित लक्ष्य हासिल गर्न यस कार्यक्रमलाई कुनै समस्या छैन ।

४. कार्यक्रमको संयोजक कार्यालय

कार्यक्रम कार्यान्वयनको संयोजन, समन्वय एबम् सहजीकरण गर्नको लागि जलस्रोत तथा सिँचाइ विभाग अन्तरगत रहने गरि एकिकृत नदी बेसिन सिँचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन कार्यक्रम, समन्वय कार्यालय पुल्चोक, ललितपुरमा रहको छ ।

आ. ब. २०८०/०८१ का पुँजीगत बिनियोजन तथा प्रगति

कार्यक्रम अन्तरगतका जम्मा

कुल वार्षिक बिनियोजन : रु ५३ करोड ७१ लाख
कुल वार्षिक खर्च : रु ३९ करोड १२ लाख
वार्षिक भौतिक प्रगति : ७६ प्रतिशत
वार्षिक वित्तीय प्रगति : ७२.८४ प्रतिशत

ललितपुर कन्द्रका जम्मा

कुल वार्षिक बिनियोजन : रु ४२ करोड ०४ लाख ६० हजार
कुल वार्षिक खर्च : रु ३० करोड ५२ लाख ४८ हजार
वार्षिक भौतिक प्रगति : ८१.२२ प्रतिशत
वार्षिक वित्तीय प्रगति : ७२.५९ प्रतिशत

५. कार्यक्रम स्थापना देखि हालसम्मको अध्यावधिक प्रगती अवस्था

आ. व.	हालसम्म सठपन्न आयोजना संख्या	बर्भैरि सिंचाइ सुविधा विस्तार भएको क्षेत्रफल (ह.)	सर्व रकम रु (लाखमा)
आ. व. २०७९/०८० सम्म	२६	४९७	९३४६०
आ. व. २०८०/०८१ मा	२८	७७३	३९९२
हालसम्म जम्मा	५४	९९९०	९७३७२

कार्यान्वयनमा रहको सठभौता/ आयोजना संख्या	हालसम्मको सर्व रु (लाखमा)	सठपन्न गर्न थप आवश्यक रु (लाखमा)	सठपन्न हुन आ. व.	सिंचाइ सुविधा विस्तार हुने क्षेत्रफल (ह.)
४९	४८५५	२९३५	२०८१/०८२	९७२६

हालसम्म अध्ययन भएको लिफ्ट प्रतिविधि आवश्यक क्षेत्रफल (ह.)	कुल निर्माण लागत रु (लाखमा)	निर्माण अवधि (बर्ष)	प्रति हे. लागत रु (लाखमा)	EIRR Range
२९०९९	२४९९२४	४	३ देखि ८ सम्म	९७% देखि २८% सम्म

६. कार्यक्रम कार्यान्वयनको सम्भावित अवसर तथा जोखिमहरू

क) सफल पक्ष

- » सडक एबम् बजारको पहुँच भएको क्षेत्रको बासिन्दाहरू सिंचाइको उपयोग गरि नगदे बाली उत्पादनमा अग्रसर रहको ;
- » कृषि सम्बन्धि सिप हासिल गरेर बैदेशिक राजगारीबाट फर्किएका मानिसहरू कृषि र पशुपालनमा आकर्षित रहको ;
- » राज्यले सिंचाइ प्रयोजनको लागि उपभोग भएको बिद्युत महसुलमा छुटको व्यवस्था गरको ;
- » देशका अधिकांश भू-भागमा बिद्युत लाइनको बिस्तार भैसकको ;
- » देशमा बिद्युत उत्पादन बढदै जाँदा बिद्युत उपभोगको क्षेत्र समेत विस्तार हुने (४ लाख ६८ हजार हे. जमिनमा लिफ्ट प्रविधि मार्फत सिंचाइको लागि करिब ३३०० मे. वा. बिद्युत आवश्यक पर्ने) ।

ख) समस्या

- » आयोजनाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि नदी वेसिन कार्यालयको स्थापना नहुनु ;
- » स्वीकृत कार्यविधि २०७६, तथा खरिद गुरुयोजना २०७७, अनुरूप सघनरूपमा लिफ्ट सिंचाइ प्रणालीको विकासको लागि आवश्यक आर्थिक श्रोत र साधन उपलब्ध हुन नसक्नु ;
- » इलक्ट्रोमेकानिकल सामग्रीहरू मर्मत, सुधार केन्द्रहरूको सहज उपलब्धता हुन नसक्नु ;
- » लिफ्ट प्रविधिमा आधारित सिंचाइ प्रणाली निर्माणका स्टान्डर्ड डीजाइन

म्यानुअल नहुनु ;

- » जल उपभोक्ताहरूको क्षेमता विकासको लागि तालिम कार्यक्रम नहुनु
- » मिटर जडानमा बिद्युत प्राधिकरणले सहजरूपमा सेवा उपलब्ध नगराउनु ।

ग) चुनौती

- » एकिकृत जलस्रोत व्यवस्थापनको अवधारणा अनुरूप नदी बेसिनमा आधारित कार्यालय स्थापना गर्नु ;
- » खेतियोग्य जमिन, जमिनको नजिक पानीको उपलब्धता, संगठित उपभोक्ता, आधुनिक खेति प्रणालीमा किसानहरूको रूची, कृषि उत्पादनहरूको बजारमा पहुँच जस्ता पक्षहरू बीच उचित तालमेल मिलाउनु ;
- » जलवायु परिवर्तनले गर्दा अहिले उपलब्ध श्रोत भविष्यमा निरन्तर रहनेमा आशंका ;
- » जल उपभोक्ताहरूको संस्थागत क्षमता विकास (मर्मत सुधार, संचालन एबम् दिगो ब्यबस्थापन) ;
- » उपयुक्त प्रकारको इन्टक छनौट तथा निर्माण (Open Well, Deep Tube Well)
- » संघ, प्रदश र स्थानीय तह बीच आयोजना कार्यान्वयनमा समन्वय एबम् सामन्जस्यता ;
- » औषत बार्षिक बिनियोजन ५३ करोडले बार्षिक उपलब्धि ९०० हे. मात्रै हुन ;
- » उप आयोजना वा क्लस्टर Basis मा लिफ्ट प्रणाली निर्माण गर्न भन्नेमा द्विविधा ;
- » क्लस्टर Basis मा लिफ्ट प्रणाली निर्माण भएमा बजारीकरणमा सहज एबम् लागत कम पने ;
- » सिंचाइ सुबिधा पश्चात (Beyond the Irrigation) का कृयाकलापका लागि सराकारवाला निकायसंग समन्वय गर्नु ;
- » लिफ्ट प्रविधि आवश्यक पर्न सम्पूर्ण जमिनमा सिंचाइ सुबिधा उपलब्ध गराउनको लागि करिब ३३०० मे.वा. बिद्युत आवश्यक पर्ने हुँदा सोहि अनुरूप उर्जा क्षेत्रको विकास एबम् बिद्युत मिटर जडानमा नेपाल बिद्युत प्राधिकरणबाट आवश्यक सहजीकरण हुनु ।

७. सारांश तथा निष्कर्ष

बर्षौ भरी सर्वसुलभ एबम् भरपर्दा सिंचाइ सुबिधा मार्फत तरकारी, फलफूल तथा अन्य नगदेबाली उत्पादन बढ्न गइ आयात प्रतिस्थापन हुने जसले गर्दा आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माणमा टेवा पुग्ने देखिन्छ । किसानहरू प्रत्यक्ष रूपमा लाभान्वित हुने हुँदा दिगो र मर्यादित रोजगारीको क्षेत्र विस्तार हुने जसले गर्दा गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्ने । सिंचाइका सुबिधाले गर्दा पहाडी भूभागहरू हरियाली एवं वातानुकूलित हुने साथै भूमिगत जल पुनर्भरण समेत हुने । तसर्थ जलवायु परिवर्तन अनुकूलित सिंचित कृषि क्षेत्रको विस्तार मार्फत कृषि उत्पादन एबम् उत्पादकत्व अभिवृद्धि भइ खाध्य सुरक्षा प्रत्याभूति हुनुको साथै राज्यले लिएको क्षेत्रगत लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्न गइ समुन्नत, स्वाधिन, आत्मनिर्भर एबम् प्रतिस्पर्धी अर्थतन्त्र निर्माणमा यस कार्यक्रमको विशेष योगदान रहनेछ ।

सिंचाइ: एक, दुई, तीन, चार र पाँचको अवस्था, अन्तरविरोध र गन्तव्य

एक, दुई, तीन, चार र पाँच

देशमा सिंचाइ सुबिधा विकास र विस्तारका क्षेत्रमा परम्परागत र आधुनिक सिंचाइ प्रविधिको अवलम्बन गरी सिंचित क्षेत्र विस्तार, वर्षैभरी सिंचाइ सुबिधाका उपलब्धता गराइ उत्पादन र उत्पादकत्वको वृद्धि र आयात प्रतिस्थापन गर्दै कृषिमा आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र निर्माणमा अग्रणी योगदान दिन वि. सं. २००९ सालमा स्थापना भएको नहर विभागको परिवर्तित स्वरूप र संरचना तल्लिन रहका छ । वि. सं. १९८५ मा निर्मित चन्द्रनहरबाट पानी वितरण,

केदार सत्याल, बरिष्ठ समाजशास्त्री, जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग

वि.सं.२००० साल तिर सर्लाहीमा जुद्ध नहर, कपिलवस्तुमा जगदीशपुर वाँध र पोखरामा पादी वाँध जस्ता क्षेत्रमा सिमित सरकारी संलग्नता रहको थियो भने स्वदेशी प्राविधिक जनशक्तिको अभावमा विदेशी जनशक्ति समेत प्रयाग गरी सेवा प्रवाहलाई निरन्तरता दिइएको पाइन्छ । वि.सं.२००७ साल पश्चात् स्वदेशी प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनमा विभाग र देश लागिपरेपछि साविकको विभागको नतृत्वको जिम्मवारी वि. सं. २०१३ साल देखि मात्र ने पाली प्राविधिकबाट आरम्भ भयो। प्रथम पञ्चवर्षीय योजनाबाट

स्वदेशी जनशक्तिको संलग्नतामा सरकारी स्तरबाट र विकास समिति मार्फत् केही आयोजनामा सिंचाइको विकासको आरम्भ भएको इतिहास छ । डिभिजन, सब डिभिजन, निर्देशनालय, नहर विभाग, सिंचाइ तथा खानेपानी विभाग, सिंचाइ तथा जलवायु विज्ञान विभाग जस्ता स्वरूपहरूबाट अगाडि बढ्दै समग्र देशको सिंचाइको विकासको लागि वि.सं. २०४४ बाट सिंचाइ र नदी नियन्त्रणको नतृत्वदायी एकमात्र विभागीय संस्था सिंचाइ विभागको मातहतमा आयोजना र सिंचाइ कार्यालयहरूले आफ्ना कार्यहरू गर्दै आएको पाइन्छ । जसमा विभिन्न सेवा समूह र उपसमूहको कर्मचारीहरूले आफ्ना विज्ञताको वलमा राष्ट्रिय लक्ष्य प्राप्तीमा योगदान दिँदै आएको पाइन्छ । राष्ट्रसेवकहरूको इमान्दार प्रयास, सीप र सोचबाट देशका आन्तरिक र विकास साभेदारको सहायतालाई लक्ष्यान्मुख परिचालन भइरहको देखिन्छ ।

विकासका लागि योजनको आरम्भ देखि नै नेपालमा क्षेत्रगत विकासमा लगानी विनियोजन गरिँदै आइएको पाइन्छ । प्रथम पञ्चवर्षीय अवधिमा खर्चहुने अपेक्षा गरिएको रू. ३३ करोड रकम मध्य सिंचाइलाई करिब २ करोड अपेक्षित लगानी आवश्यकता रहको देखिन्छ । आन्तरिक क्षमता सवल नभएको तत्कालिन अवस्थामा होस् वा नागरिकको बढ्दो आवश्यकता र राज्यको बढ्दो भूमिकाको कारण देशले बैदेशिक सहायता र अनुदानमा समेत सिंचाइ लगायतको आयोजनाहरू निर्माणको अपेक्षा गरेको देखिन्छ । विगत देखि नै एसियाली विकास बैङ्क, विश्व बैङ्क, यु.एस.ए.आइ.डि, डि.एफ.आइ.डि, जाइका, कुवत फण्ड जस्ता दातृ निकाय तथा विकसित देशहरूबाट प्रत्यक्ष सहायता लिएर साना, मझौला र ठूला सिंचाइ योजनाहरू निर्माण र सञ्चालनमा रहका छन् । नेपालमा विगतमा विभिन्न देश तथा दातृ निकायहरू विकास साभेदारको रूपमा रहको भए तापनि वर्तमान समयमा एसियाली विकास बैङ्क, विश्व बैङ्क जस्ता दातृ निकायको रूपमा स्थापित र परिचित भएका छन् जसले नेपालको सिंचाइ नीति र प्रणालीमा नै हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गर्न सक्षम रहको देखिन्छ । यसले शासन र प्रशासनमा समेत स्थान राख्ने देखिन्छ ।

गोपाल, महिषपाल, कालिन परम्परादेखि चलिआएको नेपालका प्रशासन बुच कमिसन, आचार्य आयोग, विकन्द्रीकरण, जिल्ला प्रशासन, क्षेत्रीय प्रशासन, स्थानीय शासन हुँदै आधुनिक तवरबाट सञ्चालन आरम्भ गर्न आधारशिलाको रूपमा लिने गरिन्छ । वि.सं. २०६२/६३ को जन आन्दोलन, त्यस अघिको सशस्त्र आन्दोलन, मधेश आन्दोलन आदिका बलमा स्थापित सङ्घीयताले प्रशासनिक क्षेत्रको सुधार गरी स्वशासन र सहशासनमा आधारित प्रशासनिक प्रणालीले परिपक्वता हासिल गर्ने क्रममा रहको छ । नेपालले, २०७२ को संविधान मार्फत् राजतन्त्रात्मक शासन प्रणालीबाट गणतन्त्रात्मक शासन प्रणालीमा तथा एकात्मक शासन प्रणालीबाट सङ्घात्मक शासन प्रणालीको सङ्क्रमण व्यवस्थापन र रुपान्तरणको प्रयास भएको मानिन्छ । शान्ति, सुशासन र समृद्धिमा दिगोपन प्रदान गर्न सङ्घात्मक शासन प्रणालीका अहम् भूमिका रहने अनुमान गर्न सकिन्छ । यसका लागि तहगत सरकारको इमान्ता प्रयास अनिवार्य रहन्छ ।

दिगो सिंचाइ प्रणाली निर्माण र त्यसको वर्षभरी सेवा प्रवाहको लागि जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागले विभागीय स्तर तथा आयोजनाको स्वरूपमा आफ्नो पहल निरन्तर जारी राखको पाइन्छ । यसको लागि नेपालको संविधानको मार्गदर्शनमा आधारित राष्ट्रिय सिंचाइ नीति, नदी तथा जल उत्पन्न विपद् व्यवस्थापन राष्ट्रिय नीति, जलस्रोत ऐन, सिंचाइ नियमावलीको व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न संस्थागत संयन्त्र, रणनीति तथा कार्यनीति, कार्यविधिहरू तय गरेको पाइन्छ । यस्ता कानुनी प्रवन्ध र त्यसको कार्यान्वयनको रणनीतिक पथको समन्वयात्मक अवलम्बनबाट मात्र सन्वैधानिक लक्ष्य प्राप्ती सहज हुन जान्छ । अर्कोतर्फ उत्प्रेरित कर्मचारीको सोच, सिप र विवकको समन्वयात्मक उपयोग समेत लक्ष्य प्राप्तीको आधारशीला हुन जान्छ ।

वि.सं. २००७ अघिमात्र नभई परापूर्व काल देखि नै कृषकहरू आफैले सिंचाइ सुविधा विकास र विस्तारका क्षेत्रमा योगदान गर्दै

आईरहको पाइन्छ । साविकको नहर विभागको स्थापनाकालमा न्युन स्वदेशी प्राविधिक जनशक्तिको कारण भएको कठिनाइलाई वि.सं. २०१३ देखि नेतृत्व तहमा स्वदेशी प्राविधिकको संलग्नता पश्चात् सम्बोधन गर्न सम्भव भएको देखिन्छ । योजनावद्ध विकास प्रयासमा विकास समिति, कार्यालयहरू मात्र नभई विभाग र तत् तत् संरचनामा कार्यरत प्राविधिक तथा प्रशासनिक जनशक्तिको योगदान अविस्मरणीय नै हुने गरको छ । सिंचाइ सेवाको विस्तार गर्न, नदी किनारको खेतीयाग्य जमिन र वस्ती संरक्षण, जल उत्पन्न बाढीको जोखिम व्यवस्थापन गर्न उपलब्ध स्रोतलाई नियमसम्मत रूपमा परिचालन गर्न संलग्न जनशक्तिको योगदान कोशेढुङ्गो नै सावित हुने गर्दछ । वि.सं. २०७२ को संविधान पश्चात् वा पूर्व हालका जलस्रोत तथा सिंचाइ विभागमा बहुविधागत जनशक्तिको योगदानले नै ३५,५७,७०० हे. कृषियोग्य जमिनमध्ये अनुमानित २५,३६,००० हे. सिंचाइ सेवा सुविधा पुऱ्याउन सम्भव हुन्छ भन्ने तथ्य आव. २०७९/८० मा १५,५५,५०८ हे. जमिनमा सिंचाइ सेवा सुविधा पुऱ्याउन सम्भव भएको मान्नु पर्दछ । के यो ऐकल प्रयासले मात्र सम्भव छ ? यस प्रश्नको निर्मम समीक्षाले नै अनुमानित लक्ष्य प्राप्तीका मार्ग तय हुनजान्छ ।

अवस्था र अन्तरविरोध

संस्थागत विकास सिंचाइ सुविधा विकास र विस्तारको आधारशीला हो । नहर विभाग, सिंचाइ तथा खानेपानी विभाग, सिंचाइ तथा जलवायु विज्ञान विभाग हुँदै सिंचाइ विभागको स्थापना, पछि स्थापित जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन विभाग र सङ्घीयता पश्चात् जलस्रोत तथा सिंचाइको विकासमा ऐकल नेतृत्व प्रदान गर्न हालको जलस्रोत तथा सिंचाइ विभाग नै सङ्घमा ऐकल नेतृत्व प्रदान गर्ने संस्था हो । विकन्द्रीकरण योजना लागु गर्न साविकमा रहको जिल्ला सिंचाइ कार्यालयहरू प्रदेश स्तरमा कायम रहनु सङ्घीयता कार्यान्वयनमा कही गुनासाहरूको वावजुद अहम् पक्ष नै मान्नु पर्दछ । तर कार्यक्षेत्र विस्तार भएको र साही बमाजिम मार्गदर्शक कार्य गर्नुपर्ने अवस्थामा तत्कालिन दुई विभागहरू एकिकृत गरी एउटा विभागलाई महाशाखाको रूपमा कायम गर्दा भने व्यापक अन्तरविरोध मात्र होइन नेतृत्व तहको निर्णायक कमजारी रहको आलोचना तत्कालिन अवस्थामा भएकै हो ।

तहगत सरकार होस् वा दातृ निकायको साभेदारीमा सिंचाइ सुविधा विकास र विस्तार मात्र नभई दिगोपना कायम गर्न हाल कायम विभागले सङ्घमा अहम् नेतृत्व प्रदान गरेकोमा भने दुईमत छैन । देशमा पुँजी परिचालन गर्न पर्याप्त प्रविधि र स्रोत नहुँदा वैदेशिक सहायता परिपुरक रहेका यथार्थता सबैले स्विकार गरकै हो । विगतमा देश र सङ्गठित दातृ निकाय र देश बिचमा द्विपक्षीय करारमा आधारित रहेर सहायता आदान प्रदानले स्थान पाएकोमा हाल सङ्गठित दातृ निकाय र नेपाल सरकारको बिचमा द्विपक्षीय लगानीमा आधारित सिंचाइ सुविधा विकास र विस्तारका संरचना निर्माणले गति लिएको पाइन्छ । आयोजना कार्यान्वयनलाई सहजता प्रदान गर्न विभागीय र आयोजनाजन्य जनशक्तको समेत व्यवस्था गरिएको छ । तथापी आयोजना र लगानी परियोजना तय गर्दा लिइने आधार, निहित लक्ष्य वस्तुगत नहुँदा वा क्षेत्र विस्तारको क्रममा सही सूचना प्रवाह गर्न नसक्दा आयोजना र प्रतिफलबिच ठूलो दरार स्थापित भएको तितो यथार्थलाई सबै ले मनन गर्नुपर्ने अवस्था छ । हालैको दिनमा प्रस्तावित कार्य क्षेत्र विस्तारमा आधारित आयोजनामा व्यापक अन्तरविरोध देखिनुमा यही द्विपक्षीय (हुन्छ र हुन्न भन्ने) विभाजित मानसिकताको समेत योगदान रहको नकार्न सकिन्न । अर्कोतर्फ संरचना निर्माणमा सामाजिक र वातावरणीय पक्षलाई नजर अन्दाज गर्नुको परिणामले ऐकल र साभ्ना अधिकारमा आधारित सहशासन र स्वशासनको लक्ष्य प्राप्तीमा विभाजित मानसिकता निर्माणमा बल पुऱ्याएको मान्न सकिन्छ ।

सङ्घीयताले तल्लो तहसम्म अपेक्षा गरको समृद्धि र दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्तीमा कर्मचारी समायोजन मार्फत् भएको प्रशासनिक पुनर्संरचनाले अहम् भूमिका खेलेको छ । साविकमा विभाग र विभाग मातहत रहको जनशक्ति र संरचना तहगत सरकारमा बाँडफाट मात्र

भएका छैनन् कार्यविस्तृतिकरण प्रतिवेदनले यसलाई सहशासन र स्वशासनको क्षेत्रमा स्पष्ट रूपमा कितान गरेको पाइन्छ। नेपालको सविधानले तय गरेको सहकारिता, सहअस्तित्व र समन्वयमा आधारित धारा ३०६ को (८) मा तय सङ्घीय इकाइ (सङ्घ, प्रदश र स्थानीय) ले शान्ति, सुशासन र समृद्धिका लक्ष्य हाँसिल गर्न सिँचाइ सेवाका दिगो विकास र विस्तारमा भूमिका खल्नु पर्नामा संरचना विस्तारमा लागेका, कार्यक्षेत्र सङ्कुचित पार्न नचाहेका, निर्धारित संरचना हस्तान्तरणमा केन्द्रिय मानसिकता कायम राखेको जस्ता आलोचनात्मक टिप्पणीहरू हुने गरेको यथार्थता हामीमाभ्र बल्भे कै छ। अर्कोतर्फ तथ्य र अनुसन्धानमा आधारित सतह, भूमिगत, वर्षाको पानीको बहुउद्देश्यीय उपयोगको सहायताले सिँचाइ क्षेत्र र सेवाको विकास र विस्तार गर्नमा धेरै पाइला चाल्नुपर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

प्रविधि र सिप उन्नयनको बढ्दो लहरलाई सही रूपमा अङ्गाल्न उचित नीति र रणनीतिहरू अवलम्बन गरेमा मात्र सिँचित कृषि क्षेत्रको विस्तार र समृद्धिको दिगो आधार तयार हुन्छ। यसको लागि जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागले तय गरेको प्रणाली, निर्माण, मर्मत र संभार, एकिकृत जल वाली व्यवस्थापन योजना कार्यान्वयन, वाली उत्पादन, उत्पादकत्व, वाली सघनता वृद्धि तथा सङ्गठित, सकृय जल उपभोक्ता संस्था र संस्थागत प्रबन्धका सही रूपमा अवलम्बन हुनु अनिवार्य छ। प्रणाली, वाली र यसको व्यवस्थापनलाई मात्र नभई संस्थागत पक्षलाई उत्तिकै महत्त्वको साथ अवलम्बन र प्राथमिकतामा राख्न सकेमा मात्र सविधान र नीतिगत लक्ष्यहरू हाँसिल हुने कुरामा मतैक्य हुन सकिन्छ। तर प्रणाली निर्माणले मात्र स्थान पाउने र अन्य तीन क्षेत्र ओभरलमा पर्ने कारणले दातु निकायबाट समेत हस्तक्षेपकारी भूमिका निर्वाह गर्ने सुरक्षण जस्ता संयन्त्रको कार्यान्वयनको शर्त स्थायी शर्तको रूपमा लिनुपर्ने वाध्यता हाम्रो सामु रहेको छ। यसमा चारै पक्षलाई समभार र समानताको आधारमा कार्यान्वयनमा लैजान नचाहेनु वा नसक्नुमा नतृत्वका आलोचना हुनु स्वभाविक नै देखिन्छ।

सङ्घमा एकल नतृत्व, नेपाल सरकार मात्र नभई दातु निकायको लगानीमा आधारित योजना र परियोजना, तीन तहका सङ्घीय इकाइले, चार रणनीतिमा आधारित रहेर कार्यान्वयन गर्न जनशक्तिको उल्लेख्य भूमिका रहन्छ। हालको जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागको विभागीय र आयोजना कार्यान्वयनमा समुहिकृत गरिएको जनशक्ति वा कर्मचारीहरू विभागमा रहेका सतह, भूमिगत, जलउत्पन्न, व्यवस्थापन र योजना महाशाखा प्रति उत्तरदायी भएर कार्यसम्पादन

गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। अर्कोतर्फ सामाजिक तथा वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनको माग विस्तार भए सँगै संलग्न जनशक्तिलाई समन्वयात्मक परिचालन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। मूल ईञ्जिनियरिङ्ग (सिभिल), एगू ईञ्जिनियरिङ्ग, अन्य ईञ्जिनियरिङ्ग (मेकानिकल, जियो, हाइड्रोजियो आदि), प्रशासनिक (कानून, लेखा, प्रशासन लगायत) तथा शैक्षिक र विविध कहलिएको (तथ्याङ्क, समाजशास्त्री, पुस्तकालय, वातावरण) जस्ता सूक्ष्म रूपमा विभाजित तर सीप र दक्षतायुक्त कर्मचारीलाई सही रूपमा र उत्प्रेरित रूपमा परिचालन गर्दा मात्र सिँचाइको विकास मार्फत् समृद्धि प्राप्ती गर्ने आधार तय हुन्छ। दातु निकायको मूल्याङ्कनमा हरित प्राविधिक, पुँजीगत, सामाजिक, वातावरणीय र सुरक्षण पक्षमा समदक्षता र समउपलब्धी हाँसिल गर्न पनि मनोमालिन्य हटाई सहकारिता, सह अस्तित्व र समन्वयमा आधारित कार्यसम्पादनको अपरिहार्यता महसुस हुन्छ। अर्भ सङ्घीयताको अनुभूति गर्न नपाएको वा सङ्घीयताले ओभरलमा पारको मनाङ समुह (अन्तिम वर्गका जनशक्ति) ले निरन्तर रूपमा हतोत्साही भएर कार्य सम्पादन गर्नुपर्दा मनोमालिन्य प्रेरित विभाजित मानसिकतालाई थप विस्तार गर्ने र समग्र विभागीय लक्ष्य प्राप्तीमा अवरोध उत्पन्न गर्ने यथार्थता मनन आजको आवश्यकता हो। सबै समूहको जनशक्तिको वृत्तिविकासमा नतृत्वले समतामूलक दृष्टिकोण राख्नु पर्नामा सङ्घीयता लागु भएर कर्मचारी समायोजन पश्चात् पनि कतै कतै चलाउन र कतै क्लोनिङ्ग गर्न तौर तरिकाले विभाजित मानसिकता, Power holder and power deprived को मनोमालिन्यलाई थप उजागर गर्दछ। जसरी भेरी बबई डाइभर्सन, सुनकोशी मरिन डाइभर्सन जस्ता आयोजनाको टनेल निर्धारित समय भन्दा अगाडि नै ब्रकथु भएकोमा विभागीय जनशक्ति हाँसिएको अवस्था छ शिघ्रातीशिघ्र अनुमानित २५,३६,००० हे. मा सिँचाइ सेवा सुविधा पुऱ्याउनु पनि आवश्यक छ। यसको लागि योजनावद्ध र धैर्यतापूर्वक सहकारीता, समन्वयात्मक र सह अस्तित्वमा आधारित कार्यसम्पादन गर्नु अपरिहार्य हुन जान्छ।

अन्त्यमा, ६ वटा राष्ट्रिय गौरवका आयाजना र सातै प्रदेशको समृद्धिलाई केन्द्रमा राखेर उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिका लागि दिगो सिँचाइ सेवाको उपलब्धता र सुशासनयुक्त कार्य आजको गन्तव्यको आवश्यकता हो। यसको लागि विभाजित मानसिकता र मनो मालिन्य रहित उत्प्रेरित जनशक्ति, तय गरिएको रणनीति, सविधानको सिद्धान्तमा आधारित रहेर विकास साभ्रदारको लगानीलाई समेत समतामूलक रूपमा परिचालन गर्नु जलस्रोत तथा सिँचाइ विभागको मूल ध्यय हुनु पर्दछ।

Nepal Government Approves Comprehensive Irrigation Master Plan

On May 30, 2024, the Nepal Government at the Hon. Ministry Level approved the long-anticipated Irrigation Master Plan (IMP). This plan is set to guide the country's irrigation development over the next 25 years, with a focus on optimizing irrigation investments across various agro-ecological regions.

The agriculture, forestry, and fishing sectors employ more than 60% of Nepal's labor force but contribute only 24% to the national economy. With only 40% of arable land currently irrigated, the IMP aims to enhance food production and address the challenges posed by a decreasing agricultural workforce and increasing urbanization.

Key highlights of the plan include:

Of Nepal's 3,557,764 hectares of agricultural land, 2,536,319 hectares are deemed suitable for irrigation. The plan outlines the potential of surface and groundwater resources to improve land and water productivity through modernized infrastructure and improved water management. It identifies 5,673

irrigation systems, covering a command area of 941,472 hectares, with a substantial portion located in the Terai region. Groundwater systems, including 152,766 shallow tubewells and 1,278 deep tubewells, contribute to irrigating 493,830 hectares.

The IMP also emphasizes the importance of modernizing existing infrastructure, developing new irrigation systems, and transferring irrigation management to user groups and local governments. The ultimate goal is to achieve full development of irrigable lands, increase cropping intensity, and improve irrigation efficiency.

This master plan aligns with the Agriculture Development Strategy (2015-2035) and aims to significantly boost the agricultural sector's growth rate, land productivity, and reduce rural poverty.

With the implementation of this plan, Nepal is set to make significant steps in sustainable irrigation management, ensuring food security, and promoting economic growth.